

Олег Бажан

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

bazhanclio@ukr.net

УДАВАНИЙ ТА РЕАЛЬНИЙ ПОРТРЕТИ ЧЕКІСТА В ДОБУ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

У розділі акцентується увага на виокремленні основних факторів, що вплинули на формування уявлень про образ чекіста в пересічних громадян Країни Рад у 1920–1930-х роках. З'ясовано, що радянський режим через засоби масової інформації, художню літературу, агітаційні плакати спрямовував зусилля для пропаганди культу ВУЧК-ГПУ-НКВС, прославлення традицій комуністичних спецслужб. Залучення різних історичних джерел (особові справи чекістів, архівно-слідчі справи другої половини 1930-х років, матеріали партійних розслідувань) дозволяють об'єктивно висвітлити повсякденне життя, норми поведінки співробітників радянських органів держбезпеки, розкрити негативні прояви в чекістському середовищі в умовах формування та зміцнення тоталітарного режиму в Українській РСР.

Ключові слова: радянські спецслужби, Великий терор, девіантна поведінка.

Конструювання парадного портрета чекіста

В умовах становлення радянського тоталітарного режиму, посилення масових репресій одним із важливих завдань більшовицької пропаганди було утвердження в суспільстві героїчного образу співробітника органів державної безпеки. Провідна роль у формуванні позитивного іміджу «чекіста», «наркомвнуправця» належала друкованим засобам інформації. В газетах, художній літературі, кіно визначення «чекіст» застосовувалося не просто для позначення співробітника органів держбезпеки, а щоб підкреслити його особливий статус, безкомпромісність у боротьбі з «ворогами народу». Формування позитивного образу «героя-чекіста» відбувалося за допомогою лінгвістичних конструкцій

(«вірні сини більшовицької партії»; «НКВС – вірний охоронець народу»); акцентуванням на особистісних рисах співробітника радянських органів держбезпеки («непереможні», «мужні», «сміливі», «рішучі»).

У побудові позитивного образу «чекіста» на шпальтах газет часто-густо використовувалися метафори, які порівнювали співробітників наркомату внутрішніх справ з птахами і тваринами, наприклад, з «орлами», які мають добрий зір, або з «вірними собаками, які розтерзають ворога». В часи Великого терору набула поширення метафора, коли співробітників радянських органів державної безпеки порівнювали зі зброєю: «оголений меч революції».

Мовні штампи, такі як «лицарі революції», «караюча рука радянського народу», «вартові завоювань Жовтня», «залізні люди», на думку радянського Агітпропу, мали викликати в пересічних громадян довіру, почуття вдячності, захоплення, бажання співпрацювати з органами держбезпеки¹.

Проблемою створення позитивного образу репресивної структури радянської влади переймалися всерйоз і на центральному рівні ВУЧК. Відомо, що 8 грудня 1920 р. відбулося чергове засідання бюро партійного осередку Центрального управління надзвичайних комісій та особливих відділів України, яке розглядало питання «про популяризацію ЧК». У протоколі засідання відзначалося, що «це питання неодноразово піднімалося в бюро. Популяризація ЧК, підняття його престижу в очах робітничих мас – нагальне завдання Бюро»². Не дивно, що чекісти часто-густо ототожнювали себе з революцією, вважали «людьми з особливою місією» – так званими «санітарами революції». В мемуарах, автобіографіях, «листах до влади» вони демонстрували свою готовність брати участь у каральних акціях правлячого режиму. Пафосну тональність для змалювання власних заслуг під час роботи в ЧК-ДПУ-НКВС обрав у листі до наркома внутрішніх справ НКВС М. Єжова помічник начальника 4-го (секретно-політичного) відділу Управління державної безпеки НКВС УСРР Соломон Брук³: «Я вступив в партію і в наші органи на початку 1920 р. і без жодного дня перерви працював до свого арешту. Розпочав роботу на самому низькому щаблі, як тоді називалося, з оперативного комісара, тобто комісара по обшукам та арештам, потім перейшов в чергові коменданти, потім комендантом Харківської ЧК... Не має жодного троцькіста (а їх було заарештовано сотні), щоб не допитував або не допомагав слідчому в процесі слідства конкретними порадами... Мій підпис є на актах із виконання вироків над троцькістами. Всього лише за день до свого арешту в Харкові, де були стягнуті для суду Військової Колегії троцькісти лівобережжя України, я у зв'язку з хворобою прокурора та зайнятості голови Колегії сам, за їх дорученням, провів всю операцію з виконання вироку над 75-ма троцькістами (це може підтвердити

¹ Ксенія Кузіна, «ОДПУ/НКВС у радянському плакаті та карикатурі (1930-ті – початок 1940-х рр.)», в: *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* 1(2019): 221.

² Державний архів Харківської області, ф. 1, оп. 1, спр. 59, арк. 43.

³ В усіх цитатах збережено пунктуацію та орфографію оригіналу.

голова Колегії, що засідала в Харкові 8, 9, 10 і 11 липня), як бачите, я почав і закінчив свою роботу в наших органах самою чорною, але разом із тим її почесною частиною. Мій партійно чекістський шлях бездоганний...»⁴

Образ чекіста, представлений на сторінках газет, був переважно абстрактним. Проте інколи в ЗМІ приділялася увага конкретним очільникам органів держбезпеки на союзному, республіканському та обласному рівнях (генеральний комісар держбезпеки М. Єжов, нарком внутрішніх справ УРСР В. Балицький та ін.).

Чимало літераторів сталінської епохи у власних книгах та віршах плекали образ чекіста. «Фанатично відданий ідеалам революції» – таким постає герой новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)», чекіст під іменем «Я» – главоверх «чорного трибуналу»⁵. Своє захоплення радянськими спецслужбами демонструє письменник Ісаак Бабель, який називає чекістів «святими людьми»⁶. Аурою втаємниченості, містичними та сакральними атрибутами наділяє чекістів російський поет і прозаїк Велемір Хлебников. В уяві основоположника російського футуризму чекіст – наполовину Ісус, наполовину Нерон, який купує людей «у душі смерті»⁷. Про «гуманізм» чекістів, їхню «дивовижну культурну роботу» в таборах задля перевиховання ворогів у героїв праці писав Максим Горький⁸. У циклі оповідань російського письменника Юрія Германа «Залізний Фелікс» (надруковано в «Детгиз») перед читачами постає образ еталонного носія радянської моралі: кришталево чесного, непідкуного, трудолюбивого, талановитого організатора, великого друга дітей, непримиренного до ворогів більшовика-ленінця, аскета в побуті Фелікса Дзержинського⁹.

Варто зазначити, що самі співробітники караючої структури вимагали, щоб письменники, історики й режисери відображали в мистецтві «чистий та благородний» образ чекіста. Престиж професії співробітника радянських органів державної безпеки знайшов відображення в політиці перейменування вулиць, міст у 1920–1930-ті роки. «Вулиці чекістів», «провулки чекістів» «чекістські тракти» з'явилися в різних куточках Радянського Союзу. Очільники комуністичної спецслужби за часів Сталіна увійшли до так званого «радянського пантеону» – кола вождів більшовицької партії, причетних до будівництва соціалізму епохи перших п'ятирічок. До канону «вождів» потрапили фундатор радянських спецслужб Фелікс Дзержинський, нарком внутрішніх справ СРСР Микола Єжов. Так, на честь командира «Великого терору» М. Єжова було названо п'ять районів у різних

---

⁴ ГДА СБУ, ф.5, оп. 1, спр. 64826, т. 2, арк. 111–112.

⁵ Микола Хвильовий, *Я (Романтика)* (Х.: Фоліо, 2021), 348.

⁶ Дмитрий Фурманов, Собрание сочинений в четырех томах. Том 4. Дневники. Литературные записи. Письма. (М.: Государственное издательство художественной литературы, 1961), 342.

⁷ Велемир Хлебников. «Председатель Чеки» в Новый мир 10 (1988): 149–152.

⁸ Максим Горький, «По Союзу Советов. Соловки» в *Наши достижения*, 5–6 (1929).

⁹ Юрий Герман, *Железный Феликс* (М.: Государственное издательство детской литературы. Серия: Школьная библиотека, 1941), 48.

містах СРСР: Семипалатинську, Архангельську, Кривому Розі, Свердловську та Чкалові. На честь наркома внутрішніх справ УРСР Всеволода Балицького було названо київський стадіон «Динамо», київську школу № 51, клуб співробітників НКВС у місті Сталіно, шахту № 9 у м. Перевальську Луганської області, кінний завод у с. Петрівці Миргородського району Полтавської області¹⁰. У лютому 1936 р. село Ладан Чернігівської області було перейменовано на село Балицького, а Ладанська сільрада стала сільрадою Балицького¹¹.

Отже, радянський режим спрямовував усі зусилля, передусім засоби масової інформації, для пропаганди культу ВУЧК–ДПУ–НКВС, прославлення традицій комуністичних спецслужб, виправдання участі державних силових структур в акціях державного тероризму.

«По той бік сонця» (реальний портрет співробітника репресивних органів)

Набір кадрів був одним зі складних організаційних завдань для очільників Наркомату внутрішніх справ. Основними критеріями для відбору співробітників в органи держбезпеки були членство в партії більшовиків, активна участь в революційному русі, служба в Червоній армії за часів громадянської війни. Масові політичні арешти 1937–1938 років, великий обсяг слідчої роботи призвели до кадрового дефіциту в добу Великого терору. Знайти в робітничому середовищі «партійних» та одночасно більш-менш освічених людей було не так просто. Тому певний час у кадровому складі НКВС залишалися виявлені в ході службових спецперевірок колишні кримінальники й авантюристи, люди, що відрізнялися особливою жорстокістю. За необхідності виявлений контингент «небажаних» та «скомпрометованих» чекістів слугував базою для планових репресивних кампаній серед співробітників наркомату внутрішніх справ у період Великого терору. Так одеських чекістів Марка Рogaля та Аркадія Ратинського, які займалися контрабандою на початку 1930-х років, «оформили» в «контрреволюційну організацію в лавах НКВС»¹². Водночас убивство людини (захищаючись від п'яних молодиків під час справляння весілля у с. Дергачі на Харківщині, чекіст перевищив міру необхідної самооборони і вогнепальним пораненням спричинив смерть дев'ятнадцятирічного юнака) не було перешкодою для старшого лейтенанта держбезпеки Івана Нагорного, щоб виконувати обов'язки начальника внутрішньої тюрми УДБ НКВС УРСР у Києві та здійснювати «спеціальну роботу» – розстрілювати «ворогів народу» в 1937–1938 роках¹³.

Особовий склад НКВС у 1920–1930-ті роки не відзначався високим освітнім рівнем. Серед 32 чекістів, висунутих на керівні посади наркомом внутріш-

---

¹⁰ Юрій Шаповал, Вадим Золотарев, *«Гильотина України»: нарком Всеволод Балицький и его судьба* (М.: Политическая энциклопедия, 2017), 379.

¹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 6, спр. 440, арк. 72.

¹² Там само, ф. 263, оп. 1 спр. 37281, арк. 75, 77–85.

¹³ ГДА СБУ, ф. 12, спр. 3852, т. 1, арк. 66–66 зв.

ніх справ УРСР І. Леплевським у 1937 році, лише двоє співробітників мали вищу освіту, більшість – тільки початковий рівень освіти¹⁴. Для прикладу наведемо уривок з атестації чергового помічника оперуповноваженого оперативного пункту транспортного відділу УДБ НКВС по Харківській області на ст. Кременчук молодшого лейтенанта держбезпеки, кавалера двох орденів Червоного Прапора Григорія Гаркуші за перше півріччя 1937 р.: «... ніяких окремих доручень оперативного характеру виконувати не в змозі, за винятком чергування по зовнішній службі, де цілком бездіє, оскільки будучи безграмотною людиною, жодних заходів по заявам, що надходять під час чергування, не приймає... Всіх затриманих, яких стрільці доставляють до оперпункту, або звільнює, щоб не складати протокол, або без всякого оформлення доставляє до міліції, яка проти таких дій постійно протестує... Є людиною малограмотною і в цьому питанні над собою не працює, незважаючи на примус. Агентурної та слідчої роботи не знає. Вчитися працювати зовсім не бажає»¹⁵.

За усталеними канонами, в комуністичній спецслужбі мали домінувати вихідці з пролетарських родин. Однак, як засвідчують службові перевірки відділу кадрів НКВС, чекісти у своїх анкетах свідомо «поліпшували» власний родовід у бік пролетаризації, адже багато з них були представниками так званих дрібно-буржуазних верств. Соломон Абрамович Альтзіцер (у 1937–1938 рр. тимчасово виконуючий обов'язки начальника обліково-статистичного відділу Управління НКВС по Київській області, незмінний секретар особливої трійки УНКВС по Київській області в часи Великого терору) на час переходу на роботу до комуністичних спецслужб влітку 1928 року був безпартійним, мав непролетарське походження та професію продавця. Ба більше, С. Альтзіцер не міг похизуватися бойовим минулим у лавах Червоної армії, а також не був таємним співробітником або інформатором органів держбезпеки. Ймовірно, Соломон Альтзіцер постачав дефіцитні продовольчі товари комусь із чекістів у рідному з дитинства м. Запоріжжі, за що й отримав позитивні рекомендації при працевлаштуванні до Харківського окружного відділу ДПУ в статусі діловода¹⁶.

Здатність без вагань виконувати будь-яку волю правлячого режиму стала на довгі роки головною вимогою до співробітників радянської держбезпеки, яких у той час влучно називали «мечоносцями партії». Не дивно, що на роботу в радянські органи держбезпеки стали набирати осіб на кшталт С.А. Альтзіцера, яким потрібно було постійно доводити відданість керівництву, боротися за членство в правлячій партії та плекати свою майбутню кар'єру.

Через недостатній контроль з боку партійно-радянського керівництва та прокуратури в органах ВУЧК-ДПУ-НКВС мали місце непоодинокі факти зловживання

---

¹⁴ Вадим Золотарьов, «Керівний склад НКВС УРСР під час «великого терору» (1936–1938 рр.): соціально-статистичний аналіз у: *«З архівів ВУЧК-ГПУ–НКВД-КГБ, 2(2009): 104.*

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 12, оп. 1, спр. 8221, т. 2, арк. 46.

¹⁶ Там само, спр. 2774, арк. 29–30.

посадовими особами владою або службовим становищем. У судово-слідчих документах 1930-х років зібрано численні факти, які розкривають ознаки посадових злочинів представників чекістської номенклатури: привласнення майна, розтрата державних коштів тощо. В обвинувальному висновку кримінальної справи проти начальника Уманської тюрми НКВС Самуїла Абрамовича докладно розповідається, як керівник пенітенціарного закладу організував злочинний бізнес у в'язниці: облаштував нелегальні майстерні індивідуального пошиття одягу та виготовлення меблів для мешканців м. Умань; незаконно відправляв ув'язнених на польові роботи, а натомість отримував для себе особисто від сільгоспдприємства вино та продукти¹⁷. В оригінальний спосіб вирішив збагатитися й облаштувати власний побут заступник начальника Управління робітничо-селянської міліції (УРСМ) по Вінницькій області Михайло Віхман: за рахунок коштів обласного управління міліції в себе в квартирі облаштував лікувальний кабінет (лампа «Солюкс», апарат «Дарсонваль», лампи для лікування вуха, горла, носа, набір інструментів для лікування глухоти, інгалятор, електрична піч, машинки для масажу та ін.); безкоштовно отримував овес в кавалерійському ескадроні для відгодівлі власних свиней; привласнив фотоапарати, рушниці, музичні інструменти, які належали політвідділу УРСМ УНКВС Вінницької області; віддав наказ начальнику речового складу зрізати замшеві налочки з 35 касок, які були використані для пошиття черевиків та рукавичок дружині; на кошти поліклініки було виготовлено зубні протези для дружини¹⁸.

Керуючому справами ДПУ УСРР Якову Письменному інкримінувалося нецільове використання державних коштів (150 тис. крб.), спрямованих у 1933–1934 рр. для капітального переобладнання власного двоповерхового особняка у м. Харкові по вул. Чернишевського, 59¹⁹. У теці компроматів, зібраних на начальника Управління НКВС по Вінницькій області, старшого майора держбезпеки Михайла Трофимова вирізнявся лист голови спецколегії Вінницького обласного суду Р. Казиміровського на адресу Й.В. Сталіна, С.В. Косіора та М.І. Єжова, в якому викривалися його фінансові порушення: «Начальник Вінницького Облуправління Тимофеев місяців 3–4 тому як приїхав з Чернігова (16 грудня 1936 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило Тимофеева начальником УНКВС по Вінницькій області. – Авт.). Всі співробітники знають і шепочуться про те, що для того, щоб зробити квартиру для Тимофеева, виселили з особняка дитячий садок НКВС і переселили в квартиру колишнього начальника НКВС тов. Соколинського. В особняк (має, до речі, 8–10 кімнат), який ремонтується для Тимофеева, вкладаються десятки тисяч карбованців державних коштів. Гроші ці йдуть як суми, призначені для ремонту облуправління. Для чого родині з 4-х осіб такий особняк? Чому тов. Соколинський міг жити в іншій квартирі? Де більшовицька скромність? Все це відбувається на очах у обкому партії. Всі знають про те, що в Облуправлінні крадуть державні

---

¹⁷ Там само, ф. 5, спр. 38195, т. 1, арк. 86.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 33032 – ФП, т. 14, арк. 165–165 зв.

¹⁹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 45886, т. 1, арк. 86.

гроші із радгоспів НКВС, оскільки керівництву доставляються до цих пір продовольчі пайки. А для того, щоб низові співробітники мовчали – в буфетах облуправління продають продукти з радгоспу за цінами нижче державних. Хто дав їм право обкрадати державу і продавати співробітникам масло по 10 карбованців за кілограм... Всі співробітники достатньо добре забезпечені для того, щоб жити за рахунок заробітної платні. Хто дав Тимофєєву право порушувати рішення партії та уряду та воскресати систему пайків у прихованому вигляді, і будувати собі особняки за десятки тисяч карбованців за рахунок держави»²⁰.

Багато хто з очільників радянської таємної поліції ототожнював себе з революцією, вірив у непогрішимість своїх дій, переймався усвідомленням особливої місії власної особи. Тип владних відносин, які склалися всередині силової структури за часів Всеволода Балицького, описує у свідченнях особливоуповноважений НКВС УРСР, капітан держбезпеки Наум Рубінштейн: «Балицький широко культивировав подхалмство, любил зображат из себя вождя, неоднократно заявляя, что он не столько чекист, сколько руководящая партийная фигура. На восстановление и оснащение особняка Балицкого ушло около миллиона рублей, а его содержание в месяц доходило до 35 000 рублей. Когда Балицкий взял себе ребенка, то на оборудование детской комнаты было израсходовано около 35 тысяч рублей, в саду высажено 8 500 роз ... В парке киевского особняка Балицкого был устроен зоологический сад, в доме создана оранжерея. Сам нарком и его жена "весьма тяготели к приобретению драгоценных вещей". Через начальника Административно-хозяйственного Управления НКВД УССР С.М. Циклиса для семьи покупались дорогие картины (по 5 000 рублей) и скульптуры»²¹.

Нагнітання істерії щодо класового протистояння, проголошення панівним режимом в середині 1930-х років посиленої боротьби з «ворогами народу» в умовах правової вакханалії стали мотиваційними чинниками дев'ятих дій серед різних соціальних та професійних груп радянського суспільства, в тому числі в лавах правоохоронців. Девіантна поведінка значного числа співробітників радянських органів державної безпеки в розпал масових політичних репресій у другій половині 1930-х років, яка характеризувалася психологічною схильністю до асоціальних вчинків, знаходила своє вираження переважно в алкоголізмі, розбещеності, клептоманії, садизмі тощо. Інформаційний потенціал судово-слідчих документів дає змогу проілюструвати соціальні девіації, культурні та психічні відхилення штатних співробітників силового відомства в добу Великого терору.

Криза ціннісних орієнтирів, що спостерігалася в часи Великого терору в різних сферах життя, призводила до культурних та психічних відхилень у соціальному поведженні представників зазначеної професійної групи. Навесні 1939 року певний резонанс у колективі одеських чекістів викликала аморальна поведінка

---

²⁰ Там само, ф. 12, спр. 3123, т. 3, арк. 11–12.

²¹ Юрий Шаповал, Вадим Золотарев, *«Гильотина Украины»: нарком Всеволод Балицкий и его судьба* (М.: Политическая энциклопедия, 2017), 351.

начальника 2 відділку 2 відділу УДБ УНКВС по Одеській області, лейтенанта держбезпеки М.М. Тягіна. 22 квітня 1939 р. на засіданні партбюро УДБ УНКВС розглядалися результати роботи комісії з розслідування нестатутних стосунків лейтенанта держбезпеки Миколи Тягіна з дружинами репресованих. У ході дізнання було встановлено, що кандидат у члени КП(б)У М.М. Тягін умисне схилив жінок заарештованих «есера Борисова і члена повстанського загону Демченка» до інтимних стосунків, обіцяючи посприяти в закритті кримінальних справ²².

Нехтування кримінальним процесуальним правом за директивами центру, атмосфера недовіри та доносів, яка панувала в силовому відомстві, спричиняли психічні розлади, маніакальну підозрілість, депресію серед безпосередніх організаторів і виконавців «Великого терору». Заарештований начальник внутрішньої тюрми УНКВС по Житомирській області Федір Ігнатенко свідчив, що «когда началась массовая операция, я всё время работал на исполнении приговоров. Я не могу говорить цифры, но я сам перестрелял тысячи людей. Это стало отражаться на здоровье. Дошло до того, что два раза я пытался стрелять в себя. Ходишь по улице и вдруг начинаешь бежать – кажется за тобой гонятся расстрелянные. Приходишь на работу и работать не можешь, пойдешь убьешь птичку или кошку и потом работаешь... При массовых операциях я около полутора лет спал здесь не раздеваясь. Проспишь пару часов и опять сразу за работу берешься»²³.

Моральний і психічний стан чекістів під час масових політичних репресій досить яскраво описав начальник Уманської міжрайонної оперативно-слідчої групи НКВС УРСР Олександр Томін: «Работники доводились до состояния полусонных автоматов, не способных подчас даже мыслить. Характерным в этом отношении является известный эпизод, когда работник при встрече с другом, вместо обычного приветствия “здравствуйте”, которое он хотел сказать, механически задал вопрос “кто вербовал?”. Этим возгласом “кто вербовал” была насыщена вся обстановка работы наших органов описываемого периода и этот возглас как реальная угроза в перспективе самому услышать его, преподносится руководством или со слов этого, так называемого руководства каждому, как сигнал к тому, чтобы воспринимать и исполнять, но не вздумать критиковать»²⁴.

Грубе порушення правил ведення слідства, фізичне насилля й моральне знущання, побиття і застосування тортур щодо підслідних у 1930-ті роки набули масового характеру та спричинили правову вакханалію.

* * *

Радянська таємна поліція в період становлення і подальшого двадцятирічного розвитку залишалася малопрофесійною та перетворилася на інструмент

---

²² Державний архів Одеської області, ф. 5355, оп. 1, спр. 130, арк. 20.

²³ ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 67841, т. 3, арк. 154.

²⁴ Там само, спр. 38195, т. 4, арк. 241.

утвердження й зміцнення тоталітарного режиму в країні Рад. Діяльність органів ВУЧК-ГПУ-НКВС у ЗМІ та наукових публікаціях у радянський період була викладена в дусі «героїзації», з певними ідеологічними штампами та приховуванням негативних аспектів їхнього функціонування. Служба в каральних органах перетворювалася для людей на швидкий соціальний ліфт, давала можливість обійняти високі посади, на які раніше вони не могли навіть претендувати.

Стан аномії, який характеризувався дезорганізацією соціальних відносин, порушенням загальноприйнятих цінностей, в умовах утвердження радянської влади призводив до того, що свобода дій співробітників держбезпеки, будучи неунормованою, набувала форми сваволі. Соціальні (вкрай важкий економічний стан країни під впливом соціалістичних перетворень, суспільна мораль та моральні цінності, культ насилля, що утвердився в радянському суспільстві в умовах панування командно-адміністративної системи) та індивідуально-психологічні чинники (наявність певних характеристик індивіда, особистісні та професійні якості) зумовлювали масові прояви девіантної поведінки серед співробітників радянських органів держбезпеки.